

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПІЛОТІВ ВИЩИХ ЛЬОТНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті представлений аналіз основних наукових підходів до визначення сутності та змісту поняття «професійна адаптація». Розглядаються професійний, соціальний, психологічний і психофізіологічний підходи до вивчення адаптації. Автором розкрито особливості професійної адаптації майбутніх пілотів у вищих льотних навчальних закладах. Цей процес включає оволодіння знаннями, уміннями, навичками, необхідними для майбутньої льотної діяльності, пристосування до загального змісту та окремих компонентів майбутньої професії, а також до специфіки авіаційної галузі в цілому.

Ключові слова: професійна адаптація, професійна діяльність, соціально-професійне середовище, професійно важливі якості.

Постановка проблеми. Підвищення вимог до безпеки польотів як комплексної характеристики і найважливішої властивості авіаційної транспортної системи постійно вимагає, в першу чергу, більш детального підходу до проблеми оптимізації ергатичної системи «пілот – повітряне судно – середовище». При цьому рівень професійної підготовки льотного складу є одним з основних показників надійності функціонування даної ергатичної системи. Адже тривалий час людський фактор виступає однією з причин авіаційних подій.

На даний час майбутнім пілотам в умовах жорсткої конкуренції особливо важливо знайти своє місце, адаптуватися, отримати навички швидкого входження в професію, тому проблема професійної адаптації є актуальною. Професійна підготовка льотного складу залежать від льотно-технічних характеристик типів експлуатованих повітряних суден і вимог, що висувуються до рівня професійної підготовки пілотів. Норми вимог для всіх етапів льотної роботи пілотів досить жорсткі. Тому все більш істотне значення набувають процеси первинної підготовки, де закладається фундамент професійної навченості пілота, а також формуються адаптивні функціональні системи, що забезпечують майбутнім пілотам наявність широких можливостей для організації в мінімальні терміни випереджаючого пристосування до професійної діяльності.

З метою максимально ефективного використання власних знань, умінь, досвіду, майбутньому пілоту необхідно вміти пристосовуватися до специфіки льотної професії, перейнятися її цілями і завданнями, знайти спільну мову з колегами та керівництвом. Все це узагальнюється в терміні «професійна адаптація».

Аналіз досліджень та публікацій. Процес професійної адаптації привертав увагу багатьох науковців. Проблеми професійної адаптації були обґрунтовані не тільки педагогами та психологами, а й філософами, біологами, медиками, фізіологами. Проблеми професійної адаптації присвятили свої дослідження такі вітчизняні та зарубіжні вчені як Ф. Б. Березін, М. Д. Виноградський, В. О. Давидович, А. Залевська, Є. П. Ільїн, В. П. Казначєєв, О. Г. Мороз, А. А. Налчаджян, Л. Л. Панченко, А. В. Петровський, Ж. Піаже, Є. В. Таранов, П. В. Уінфілд, Я. Хогеланд та інші. Вчені дали визначення поняттю «адаптація», охарактеризували структуру цього явища, описали механізм та визначили етапи трудової адаптації особистості. В авіаційній педагогіці та психології проблеми професійної підготовки майбутніх пілотів досліджували такі вчені, як Р. М. Макаров, М. І. Рубець, С. М. Неділько, О. В. Задкова, В. В. Півень, Є. В. Кміта, Г. С. Пащенко, О. І. Москаленко, В. Л. Асріян, Г. А. Пухальська, І. Л. Смирнова. Проте проблема професійної адаптації майбутніх пілотів у вищих льотних навчальних закладах до майбутньої діяльності не знайшла достатнього висвітлення у наявних дослідженнях.

Актуальність окресленої теми та її недостатня розробленість зумовили постановку **мети статті**: теоретичне дослідження особливостей професійної адаптації майбутніх пілотів вищих льотних навчальних закладів до майбутньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Професійна адаптація майбутнього пілота починається на етапі освоєння майбутньої професії і не закінчується з отриманням диплома, льотного свідоцтва і початком льотної діяльності. Придбання особистістю ресурсів адаптивно активної взаємодії з середовищем в специфічних умовах льотної праці стає значущою педагогічною проблемою. Це обумовлює актуальність вивчення можливостей вищої професійної освіти в розвитку адаптивних здібностей майбутніх авіаційних фахівців для досягнення ними відповідності вимогам льотної професії на всіх етапах професійної діяльності.

У найзагальнішому вигляді професійна адаптація (лат. *adapto* – пристосування) – процес пристосування працівника до умов зовнішнього і внутрішнього середовища. Термін «адаптація» надзвичайно широкий і застосовується в різних областях науки. У соціології і психології виділяють соціальну і виробничу адаптацію. Певною мірою ці два види адаптації перетинаються один з одним, але кожна з них має і самостійні сфери застосування: соціальна діяльність не замикається на виробництві, а виробнича включає і технічні, і біологічні, і соціальні аспекти [2].

Аналізуючи різні дефініції понять «адаптація» і «професійна адаптація» в працях з психології, можна зазначити, що вчені розглядають адаптацію:

- як процес встановлення оптимальної відповідності особистості і навколишнього середовища (Ф. Б. Березін);
- взаємне пристосування спеціаліста і підприємства, в результаті якого працівник освоюється на підприємстві (Е. Ф. Зеєр);
- як процес взаємодії працівника з його навколишнім виробничим середовищем з метою освоєння нової для нього трудової ситуації (М. П. Лукашевич);
- як складний та динамічний процес оволодіння та пристосування людини до умов та особливостей професії (О. В. Назаренко);
- процес та результат внутрішніх змін, зовнішнього активного пристосування індивіда до нових умов існування (А. О. Реан).

Вчені-соціологи досліджують адаптацію з різних позицій: соціальна адаптація студента в освітньому середовищі навчального закладу (Д. Ю. Мамаєв, Й. К. Шарма), з позиції соціології праці, соціальної адаптації працівника в трудовому колективі (О. В. Ромашов), соціальна адаптація людини та особистості (С. О. Кравцов, С. І. Розум, С. Л. Степаниця).

Адаптація, з точки зору педагогіки, розуміється вченими як процес або результат активного пристосування студента до умов функціонування вищого закладу освіти за допомогою різних методів і заходів.

Професійна адаптація, з точки зору педагогіки вищої школи (О. І. Гура), – це складний процес активної взаємодії особистості й професійного середовища, цілеспрямований, усвідомлений процес прийняття особистістю змісту професійної педагогічної діяльності, що в найбільшому ступені забезпечує ефективність науково-педагогічної діяльності, збереження психоемоційного здоров'я особистості та особистісну задоволеність професійною самореалізацією.

Цілком обґрунтовано дослідники виділяють кілька різновидів адаптації [1].

Фізіологічна адаптація, що виявляється в підтримці динамічної сталості внутрішнього середовища організму.

Психічна адаптація, що включає індивідуально-особистісні (в тому числі конституційні) і інтелектуальні особливості. Психічна адаптація передбачає наявність певного рівня розвитку особистісних якостей і властивостей інтелекту, що лежать в основі інтегрованої поведінки та соціально схвалюються. При цьому внутрішньо-особистісна адаптація виступає як збалансованість внутрішньої структури особистості.

Соціальна адаптація, що припускає певну ступінь соціалізації особистості (нормативність соціальних установок), що характеризується ціннісними орієнтаціями, спрямованістю особистості, соціальним статусом, соціально-рольовими структурами. Дана адаптація проявляється в процесі діяльності і нерозривно пов'язана з професійною адаптацією.

Традиційно адаптація розглядається як процес і як результат. При розгляді адаптації як процесу виділяють його тимчасові характеристики, стадії адаптації, розглядають їх протяжність. В рамках цього напрямку відбувається виявлення основних елементів адаптаційного процесу, пов'язаних в єдину логічну і тимчасову послідовність. М. А. Дмитрієва в процесі адаптації людини до професійної діяльності виділяє ряд етапів: первинна адаптація, період стабілізації, можлива дезадаптація, вторинна адаптація, вікове зниження адаптаційних можливостей [2].

Загальним показником адаптованості є відсутність ознак дезадаптації. Дезадаптація може виникнути внаслідок короточасних і сильних впливів середовища на людину або під впливом менш інтенсивних, але тривалих впливів. Дезадаптація проявляється в різних порушеннях діяльності: в зниженні продуктивності праці і його якості, в порушеннях дисципліни праці, в підвищенні аварійності і травматизму. Фізіологічні і психологічні ознаки дезадаптації відповідають ознакам стресу.

При розгляді професійної адаптації слід виділяти три взаємопов'язані аспекти: а) адаптація як процес пристосування фахівця до умов професійного середовища; б) як результат цього процесу, що характеризується ступенем підсумкової адаптованості людини; в) як джерело новоутворень, що характеризується комплексом сформованих якостей професіонала. Від відповідності цих трьох компонентів залежить характер поведінки фахівця [3].

Зазвичай дослідники при розгляді професійної адаптації виділяють два типи адаптаційного процесу, що характеризуються, відповідно:

- 1) переважанням пасивного, конформного прийняття ціннісних орієнтацій;
- 2) з переважанням активного впливу людини на професійно-соціальне середовище.

Сам процес адаптації включає дві складові – це власне професійна адаптація і соціально-психологічна. Професійна адаптація виражається в певному рівні оволодіння професійними навичками та вміннями, у формуванні деяких професійно необхідних якостей особистості, в розвитку стійкого позитивного ставлення працівника до своєї професії. Соціально-психологічна адаптація полягає в освоєнні соціально-психологічних особливостей організації, входження в систему відносин, позитивній взаємодії з його членами.

М. С. Яницький вказує на той факт, що процес професійної адаптації молодих фахівців розвивається нормально, якщо встановлюється відповідність між підсистемами наступних характеристик: комплекс вимог, що пред'являються сучасним виробництвом до особистості фахівця і пов'язаних з його готовністю до професійної діяльності (високий рівень професійних знань, любов до своєї спеціальності, ініціативність, самостійність, організованість та інші професійно значущі якості), і комплекс очікувань і вимог з боку фахівців до майбутнього місця роботи. Ці очікування, пов'язані як із самою діяльністю (актуальність, різноманітність, складність вирішуваних завдань, можливості професійного зростання), так і більш широкими можливостями роботи: спілкування з колегами, посадового зростання, матеріальної забезпеченості, поліпшення соціально-побутових умов.

Адаптація майбутнього фахівця до професійної діяльності починається при певному досвіді соціальної активності. Відзначимо, що термін «адаптованість» відображає певний якісний стан особистості як результат процесу адаптації, а термін «адаптація» адекватний для позначення самого процесу взаємодії особистості і середовища.

Адаптивна поведінка характеризується успішним прийняттям рішень, проявом ініціативи і ясним визначенням власного майбутнього. Особистість, яка здійснює переважно цю форму адаптації, використовує ситуації, що виникають для реалізації своїх прагнень, цілей, домагань.

Так критеріями для оцінки професійної адаптованості можуть виступити: ставлення до виконуваної роботи; самооцінка ступеня освоєння специфіки роботи; установка на продовження роботи за спеціальністю в майбутньому; оцінка керівником якості роботи, дотримання термінів виконання роботи, рівня складності роботи, рівня самостійності майбутнього фахівця; структура ділових якостей; оцінка керівником перспективності молодого фахівця; наявність заохочень.

При вивченні професійної адаптації молодих фахівців необхідно дотримуватися такої структури, яка відображала б основні, найбільш загальні її аспекти приблизно одного рівня значущості, була чіткою і досить простою. У неї входять: 1) адаптація до змісту конкретного виду професійної діяльності – професійна адаптація; 2) адаптація до системи взаємовідносин в колективі – соціально-психологічна адаптація; 3) адаптація до комплексу різних факторів, що специфічно проявляються, власне виробнича адаптація. Важливо зрозуміти, що виділення окремих видів адаптації має елемент умовності, реально ж вони протікають в тісному динамічному взаємозв'язку.

Професійна адаптація майбутніх пілотів до майбутньої діяльності – це процес оволодіння знаннями, уміннями, уявленнями в області авіаційної галузі та льотної діяльності; формування соціальних установок, пов'язаних з нею; професійного самовизначення особистості. Безперечно, цей процес не закінчується з отриманням авіаційними фахівцями диплома. Професійна адаптація передбачає безперервність вдосконалення професійних знань, компетентнісного розвитку авіаційного фахівця. При цьому в структуру значущих компетенцій пілота входять не тільки уміння, пов'язані з оптимальним вибором професійних дій з метою забезпечення безпеки польотів, а й уміння ефективного входження в колектив, тобто льотний екіпаж і колективну діяльність, конструктивність поведінкових дій.

Однак академічна підготовленість випускників вищого льотного навчального закладу часто буває недостатньою для успішної адаптації молодого фахівця до умов виробничої діяльності. Таким чином, у майбутніх пілотів необхідно формувати і знання, і уміння, що пов'язані зі здійсненням соціальних і професійних контактів.

Для успішної професійної адаптації курсантів необхідний не тільки відповідний рівень спеціальних знань та умінь, а й загальних знань авіаційної галузі та особливостей професії.

Професійна адаптація майбутніх пілотів до майбутньої діяльності розглядається нами з позиції надання певних умов та допомоги майбутнім авіаційним фахівцям в їх професійному становленні, формуванні у них необхідних для даного виду діяльності соціальних і професійних якостей, прагнення до підвищення кваліфікації з метою досягнення високого рівня професіоналізму. Створити сприятливі умови для процесу формування професійної адаптації у курсантів вищих льотних навчальних закладів важливо ще і у зв'язку з тим, що характер адаптації, рівень працездатності, тривалість і якість формування професійних навичок і умінь – процеси, тісно взаємопов'язані. Отже, від успішності професійної адаптації багато в чому буде залежати і успішність формування у майбутніх пілотів професійних навичок і умінь.

Первинна професійна адаптація курсантів проявляється вже на першому курсі в процесі вивчення дисциплін, що виконують функцію професійного спрямування пілотів на майбутню діяльність. На даному етапі у майбутніх пілотів формується фахова поведінка і мотивація до професійної діяльності.

Спрямування курсантів на подальшу професійну підготовку передбачає формування: самовизначення – уміння виробляти свої позиції в житті; формувати власний світогляд, уміння ставити і виконувати поставлені перед собою завдання; самореалізації – утвердження себе як особистості; самоорганізації – навички психічної саморегуляції; організації режиму життя; досягнення поставленої мети.

Адаптація майбутніх пілотів до майбутньої діяльності здійснюється системно, за допомогою навчання, виховання та в процесі проходження ознайомлювальної та виробничих практик. Мета ознайомлювальної практики полягає в ознайомленні курсантів першого курсу

з майбутньою професією пілота, її змістом та завданнями, забезпеченні первинної професійної адаптації, прищепленні любові до професії, формуванні навичок і вмінь застосовувати свої теоретичні знання на практиці. Ознайомлювальна практика розкриває курсантам перспективи розвитку спеціальності та готує їх до вивчення дисциплін навчального плану. Декілька видів виробничої практики в авіаційних підприємствах забезпечують занурення майбутніх пілотів в професію, де вони можуть застосувати здобуті у вищому льотному навчальному закладі знання і виробити уміння та навички для майбутньої діяльності.

У процесі формування професійної адаптації майбутнім пілотам мають допомагати викладачі, інструктори вищого льотного навчального закладу. Необхідно мотивувати курсантів до активного освоєння професії, вивчення її особливостей, усвідомлення специфіки роботи оператора особливо складних систем керування.

Висновок. Професійна адаптація майбутніх пілотів вищих льотних навчальних закладів є важливою умовою їх успішності в майбутній діяльності. В професії пілота значення адаптованості відіграє дуже вагому роль. Адаптація майбутніх пілотів складається з власне професійної адаптації, що пов'язана з льотною діяльністю та з соціально-психологічної адаптації, пов'язаної із ставленням пілота до працівників авіаційного підприємства, екіпажу, керівництва. Формування професійної адаптації майбутніх пілотів у вищих льотних навчальних закладах полягає у процесі залучення курсантів до авіаційної професії, який виражається в надбанні знань, умінь, навичок, необхідних для майбутньої льотної діяльності, пристосуванні до специфіки авіаційного навчального закладу, загального змісту та окремих компонентів навчального процесу та авіаційної галузі в цілому.

Список використаних джерел

1. Смирнова И. Л. Интегративные теоретические знания пилотов – залог безопасности полётов. Монография / И. Л. Смирнова – Кировоград: «Код», 2008. – 184 с.
2. Дмитриева М. А. Социально-психологическая профессиональная адаптация // Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности: / под ред. Г. С. Никифорова, М. А. Дмитриевой, В. М. Снеткова. СПб: Речь, 2001.
3. Yearly Course of Social Adaptation for Young Specialists // <http://surc.iatp.org.ua/en/mol.shtml>.

Бродова Олеся. Особенности профессиональной адаптации будущих пилотов в высших летных учебных заведениях как объект научного исследования.

В статье представлен анализ основных научных подходов к определению сущности и содержания понятия «профессиональная адаптация». Рассматриваются профессиональный, социальный, психологический и психофизиологический подходы к изучению адаптации. Автором раскрыты особенности профессиональной адаптации будущих пилотов высших летных учебных заведений.

Ключевые слова: профессиональная адаптация, профессиональная деятельность, социально-профессиональная среда, профессионально важные качества.

Brodova Olesia. Future pilot's professional adaptation features in flight higher school as an object of scientific research.

The article presents an analysis of the basic scientific approaches into defining the essence and content of the concept of «professional adaptation». Consider professional, social, psychological and psychophysiological approaches to the study of adaptation. The author described the future pilot's professional adaptation in flight higher school. Professional adaptation of future pilots in the flight higher school is essential for success in their future activities. In pilot's profession adaptation plays very important role. Professional adaptation of future pilots for the future activities - the process of mastering knowledge, skills, concepts in the field of aviation and flight activities; forming attitudes that are associated with it; professional self-identity. Adaptation

of future pilots for the future activities carried out systematically, through training, education, upbringing and in the process of passing the primary practices and internship. Also teachers and instructors must help in the process of professional adaptation of future pilots.

Keywords: *professional adaptation, professional activity, socially-professional environment, professionally important internals.*

УДК 378.22:355.233

Віталій Веретільник

Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОМУ СКЛАДУ КАФЕДР ФАКУЛЬТЕТУ ПІДГОТОВКИ КЕРІВНИХ КАДРІВ ЩОДО РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВО- СПЕЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ У ПРОЦЕСІ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті представлено методичні рекомендації щодо розвитку в офіцерів-прикордонників військово-спеціальної компетентності, зокрема йдеться про необхідність урахування у змісті підготовки офіцерів-прикордонників на магістратурі змін у політичній ситуації, нових викликів прикордонній безпеці; посилення уваги у навчальному процесі до військової компоненти діяльності прикордонників; введення до змісту спеціальних навчальних дисциплін питань щодо специфіки діяльності у зоні АТО та ін.

Ключові слова: *військово-спеціальна компетентність, офіцери-прикордонники, компетентнісний підхід, магістратура, компетенція, методичні рекомендації.*

Постановка проблеми. На сьогодні основи теорії воєнного мистецтва, особливо тактики, що були розроблені за часів колишнього СРСР та ґрунтувалися на досвіді Другої світової війни та локальних війн 1950–1970 рр., стали морально застарілими і вже не повною мірою відповідають вимогам сучасності. У наш час теорія тактики суттєво збагатилася досвідом бойових дій у збройних конфліктах. Істотно змінилися принципи розвитку загальновійськового бою, методи роботи командирів і штабів, управління частинами і підрозділами, ускладнилися процеси взаємодії та всебічного забезпечення, під час бойових дій виникло чимало нових, нетрадиційних форм і способів тактичних дій. Окрім того, «гібридна» війна на сході України, інші загрози її територіальній цілісності, незалежності та існуванню, небезпека сепаратизму, міжнародний тероризм, активізація контрабанди зброї та засобів терору, наркобізнесу, нелегальної міграції, а також загроза незаконного розповсюдження зброї масового ураження зумовили необхідність посилення військового компонента в системі безпеки державного кордону. Зазначені обставини суттєво змінили обсяг завдань, що їх повинні виконувати офіцери-прикордонники, та вимоги щодо сформованості у них військово-спеціальної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наш час серед досліджень проблеми розвитку військово-спеціальної компетентності можна виокремити декілька груп. Насамперед слід вказати на роботи, у яких розкрито історичні традиції підготовки молоді до військово-професійної діяльності (О. Апанович, М. Кабачинський, Т. Каляндрук, М. Котляр, І. Крип'якевич, В. Микитишин, Ю. Руденко, Я. Тимчак, Т. Чухліб та ін.) та основні етапи розвитку військової освіти і підготовки офіцерських кадрів (М. Голик, М. Герасименко, О. Козинець, Ю. Пікуль та ін.).

До другої групи можна зарахувати роботи, у яких розглядається управлінський аспект військово-спеціальної компетентності офіцера-прикордонника (В. Баратюк, С. Максименко, Б. Олексієнко, Ю. Паламарчук, О. Ставицький, О. Сафін, Ю. Царьов), окремі складові